

Broedende Vuurgoudhanen *Regulus ignicapillus* in Nederland: hoe het verder ging

Fred Hustings

Het broeden van Vuurgoudhanen in Nederland bleef lang in nevelen gehuld. Dit is ook niet zo vreemd aangezien het om een van de kleinste Nederlandse vogels gaat, zich veelal hoog in donkere sparrenbomen ophoudend en begiftigd met slechts een bescheiden vocaal vermogen. In een tijd waarin vogelaars schaars waren en zich moesten behelpen met gebrekkige hulpmiddelen was het correct determineren van Vuurgoudhanen geen routineklus. De in de 20^e eeuw sterk toegenomen verspreiding van deze soort, een gevolg van uitbreiding vanuit de Midden-Europese kerngebieden, werd mogelijk gemaakt door habitatfactoren, maar weerspiegelt ook veranderingen in de vogelaarswereld: steeds meer vogelwaarnemers, met een steeds betere kennis van determinatiekenmerken.

De artikelen van Pellinkhof en de Reus (1928) over de eerste broedgevallen van Vuurgoudhanen in ons land vormen een fraai tijdsdocument met verrassende aspecten. Geheel in de geest van de tijd besteden beide auteurs veel zorg aan de bewijsvoering omtrent het broeden. Het nest wordt schijnbaar moeiteloos gevonden (wie van de huidige generatie vogelaars kan dat nazeggen: wel eens het nest van een Vuurgoudhaan te hebben gezien?), en Pellinkhof overweegt om volwassen of jonge vogels te verzamelen (lees: te schieten), maar neemt - noodgedwongen - genoegen met het wegnemen van enkele eieren als bewijs. Beide auteurs benadrukken overigens het belang van de 'studie van den vogelzang' als middel om de soort op het spoor te komen.

De locatie van beide broedgevallen, twee bossen bij Breda, is opmerkelijk. In de eerste decennia van de 20^e eeuw vormden Ardennen en Eifel de voor Nederland dichtstbijzijnde min of meer aaneengesloten broedgebieden van de Vuurgoudhaan. Vanuit die geografische context lag een eerste broedgeval in Zuid-Limburg meer voor de hand dan in Noord-Brabant. Begin 20^e eeuw waren er echter maar weinig vogelwaarnemers in ons land en kende slechts een enkeling de zang van deze soort. Vermoedelijk kwamen Vuurgoudhanen anno 1928 wel op meer plekken in Nederland tot broeden, maar viel bij Breda deze aanwezigheid voor het eerst samen met die van op de soort gespitste waarnemers.

Zoektochten in Zuid-Limburg

Gedurende lange tijd bleef het broedvoorkomen van de Vuurgoudhaan in Nederland omgeven met een waas van mysterie, gevoed door schaarste aan waarnemers en gebrekkige kennis van determinatiekenmerken. Toch valt, via omwegen, wel iets te zeggen omtrent de opkomst in ons land. De avifaunistische geschriften van P. A. Hens betreffende de provincie Limburg, een voor de soort belangrijk gebied, kunnen hiervoor als illustratie dienen. Ze geven tevens een goed beeld van de problemen waarmee ornithologen in vroegere tijden worstelden.

P. A. Hens (1888-1971), geboren in Zwolle maar gedurende het grootste deel van zijn leven woonachtig in Zuid-Limburg, stelde zich al vroeg ten doel om de Limburgse vogelfauna in detail te beschrijven. Zijn eerste proeve hiervan verscheen in 1926, met aanvullingen in 1932 en 1948. Een geheel herziene versie van de *Avifauna van Limburg* verscheen in 1965; volgens de overlevering ging de uitgever, het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, bijna failliet aan de laatste, 528 pagina's omvattende krachttroer.

In de eerste uitgave van zijn avifauna schetst Hens hoe moeilijk het is om vast te stellen of de Vuurgoudhaan in Limburg broedt; de gebrekkige optische hulpmiddelen laten determinatie immers alleen op korte afstand toe. Aangezien de soort 'niet zelden' blijkt te broeden in de Eifel en de aangrenzende delen van België, zou het

In Zuid-Limburg komen kleine aantallen Vuurgoudhanen voor in puur loofbos, uitsluitend op plekken met een weelderige structuur en veel door klimop overwoekerde bomen. De foto stamt uit het Savelsbos bij Gronsveld, waar in 1990 negen van 13 vastgestelde territoria in puur loofbos lagen (Henk Sierdsema). *In the southern part of Limburg, small numbers of Firecrest breed in deciduous forest, especially when numerous trees are covered with Ivy.*

'geen verwondering wekken indien zulks ook in Limburg te eeniger tijd geconstateerd werd'. Het lijstje van waarnemingen omvat (tijdsbeeld!) één zichtwaarneming, één ringwaarneming, een dood gevonden vogel en tenminste zes geschoten of gevangen vogels waarbij Hens, die een grote collectie opgezette vogels bezat, zelf niet onbetuigd bleef.

'Wie stelt het broeden vast van het Vuurgoudhaantje?', zo luidt de verzuchting in de eerste aanvulling op zijn avifauna in 1932, kort nadat de soort voor het eerst in Nederland als broedvogel is aangetoond. Om de noodzakelijke kennis te bevorderen onder zijn informanten, vooral lokale onderwijzers, boswachters, veldwachters en geestelijken, geeft hij een uitvoerige beschrijving van de zang; indien deze gehoord wordt 'zoo heet het oppassen (..) en moet ijverig naar het nest worden gezocht'. Net als in de artikelen van Pellinkhof en de Reus wordt de rose (en niet geelachtige) kleur van de eieren beschouwd als een goed onderscheid van de gewone Goudhaan *Regulus regulus*, even goed of nog beter als de verschillen in verenkleed. Toch zal het een import-Limburger zijn die negen jaar later het eerste Limburgse broedgeval vaststelt. Wanneer F. Haverschmidt, reeds een autoriteit op vogelgebied, enkele jaren als griffier aan het gerechtshof te Heerlen werkzaam is, ontdekt hij in het Imstenraderbos twee families Vuurgoudhanen met uitgevlogen jongen (Haverschmidt 1941). Overigens is deze locatie 60 jaar na dato nog steeds bezet, met tenminste vijf territoria in 2000.

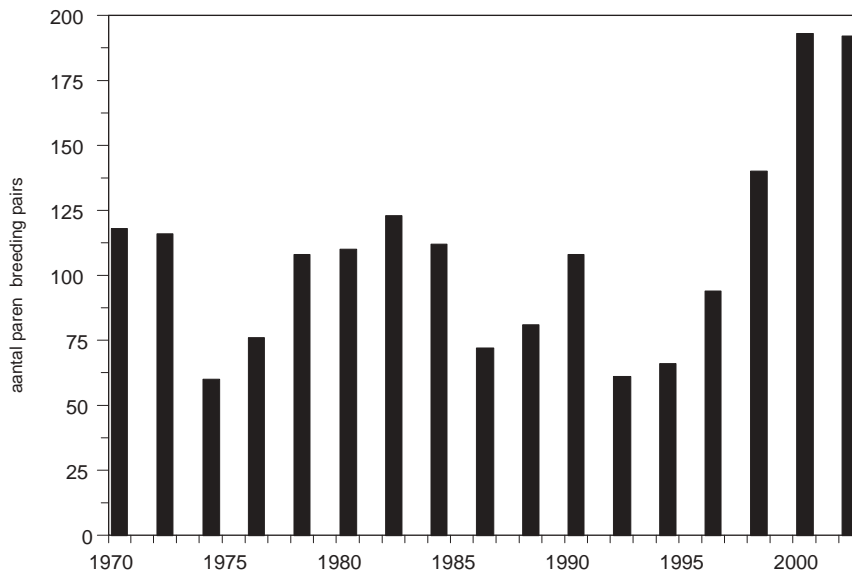
Ondanks dit eerste bewijs van broeden op Limburgse bodem duurt het nog geruime tijd voordat het voorkomen noemenswaardige proporties aanneemt. Een speciaal aan de soort gewijde dagtocht van Hens, K. H. Voous en J. G. van Marle, medio mei 1956, in de zeer geschikte bossen bij Vijlen-Vaals loopt op niets uit (gewone Goudhanen worden 'opvallend talrijk' genoemd), een ervaring die door anderen wordt gedeeld. Pas in 1962 wordt de soort hier eindelijk 'in het volle broedseizoen' ontdekt. J. Kist, J. Swaab en K. Waldeck, voorlopers van de huidige generatie *tickers en twitchers* (Voous 1995) gaan speciaal voor de Vuurgoudhaan op pad en lokaliseren tien zangposten in de bossen bij Vijlen-Vaals, en zelfs één in het Wehrypark in Valkenburg, pal tegenover huize Hens. Voor de laatste is de zang echter inmiddels 'voor mijn in verband met mijn leeftijd verminderd gehoor te hoog (..) om te vernemen'.

Dat alles daarna in een stroomversnelling komt, blijkt ook uit mijn eigen ervaringen. Hoewel ik de soort in de genoemde bossen, en ook elders in Zuid-Limburg, vanaf medio jaren zeventig goed leerde kennen en wel wist dat het allesbehalve een zeldzaamheid was, leverden systematische karteringen begin jaren tachtig toch onverwachte resultaten op (Hustings 1984). De bossen bij Vijlen-Vaals bleken inmiddels goed voor 274 territoria, en in middeloud en oud sparrenbos hier (in omringende bossen trouwens ook) was de Vuurgoudhaan met rond 20 territoria/10 ha de talrijkste broedvogelsoort, talrijker nog dan Merel *Turdus merula*, Roodborst *Erithacus rubecula*, Goudhaan en Vink *Fringilla coelebs*, die toch alleszins respectabele dichtheden haalden. Bovendien bleken er kleine aantallen Vuurgoudhanen in puur loofbos te broeden, meestal in met klimop overwoekerd eiken-haagbeukenbos. Alles is relatief: beide aspecten zijn bijzonder voor Nederland, maar blijken net over de grens, in de Belgische Ardennen, eerder regel dan uitzondering.

Elders in Nederland

De Limburgse ervaringen staan tot op zekere hoogte model voor die in andere regio's. Ook elders in Nederland blijft het voorkomen lange tijd ongewis. Lokale kenners van de soort merken hem al in de jaren dertig op in Twente, rond Zutphen en bij Arnhem, zodat Haverschmidt (1942) ongetwijfeld gelijk had met zijn opmerking dat de soort vermoedelijk wel op meer plaatsen in het oosten van het land broedde zonder opgemerkt te worden. Aan zijn hartenkreet dat 'onderzoek zeer gewenst is', wordt pas enkele decennia later gevolg gegeven.

Eind jaren vijftig en begin jaren zestig komen er uit verschillende gebieden, waaronder Drenthe (van Dijk & van Os 1982), de Veluwe (van den Bergh 1978), de Utrechtse Heuvelrug (Alleyn *et al.* 1971) en Noord-Brabant (van Erve *et al.* 1967) wat meer meldingen van Vuurgoudhanen. Dit kan een uitbreiding van het verspreidingsgebied weerspiegelen, gelet op de parallel met Zuid-Limburg; bedenk ook dat de soort begin jaren zestig Engeland en Denemarken koloniseert (Hagemeijer & Blair 1997). Er moet echter een slag om de arm worden gehouden vanwege het in dezelfde periode fors groeiende aantal waarnemers en hun verbeterde determinatiekennis. Omtrent de aanwezige aantallen ontstaat pas duidelijkheid door de opkomst van

Figuur 1. Aantal territoria in 1970-2002 van Vuurgoudhaan in ZW-Drenthe (19 600 ha, waarvan c. 22% bos; A. J. van Dijk) en het Dwingelderveld (4400 ha; J. Kleine). *Number of territories of Firecrest in 1970-2002 in two areas in SW Drenthe (24 000 ha).*

grootschalige broedvogelkarteringen. Verschillende waarnemers constateren tot hun verbazing dat de Vuurgoudhaan in hun werkgebied lang niet zo zeldzaam is als gedacht. Voorbeelden van zulke destijds spectaculaire ontdekkingen zijn bekend uit ZW-Drenthe (76 territoria in 1970; van Dijk *et al.* 1972), het Montferland (109-125 territoria in 1974; van den Bergh *et al.* 1979) en elders. De omschrijving in de enige jaren eerder verschenen *Avifauna van Nederland* ('zeer schaarse tot schaarse broedvogel' in casu maximaal 250 broedparen in Nederland; CNA 1970) kan gevoeglijk naar de prullenbak worden verwezen. Geheel in lijn met de regionale ontdekkingen brengt onderzoek voor de eerste landelijke broedvogelatlas van Sovon, uitgevoerd in 1973-77, een verrassend ruim voorkomen in kaart; Vuurgoudhanen blijken broedvogel in 22% van de atlasblokken van 5x5 km (Goudhaan 45%). Nog steeds zijn er echter vogelaars die de soort niet goed kennen, zodat clusters van bezette atlasblokken in Drenthe en Noord-Brabant samenvallen met de activiteiten van bepaalde atlasmedewerkers. Gezien deze achtergrond is het terecht dat E. Osieck, auteur van de soorttekst in de atlas, de schatting van 1750-3000 paren 'nog aan de voorzichtigte kant' noemt (Teixeira 1979).

Inmiddels, een kwart eeuw verder, is de kennis van het verspreidingsbeeld nog verder ver-

fijnd. Het is aannemelijk dat het merendeel van de medewerkers aan de tweede broedvogelatlas, waarvoor het veldwerk in 1998-2000 plaatsvond, geen problemen kende met de Vuurgoudhaan. Tijdens deze kartering blijkt de verspreiding te zijn uitgedijd (30% van de atlasblokken bezet, tegenover 51% bij Goudhaan) en zijn vrijwel alle atlasblokken bezet waar tenminste 10 ha sparrenbos voorkomt. Drenthe, Twente, de Achterhoek, de Veluwe, de Utrechtse Heuvelrug en Zuid-Limburg manifesteren zich als de belangrijkste vuurgoudhaanbolwerken. De landelijke populatie wordt begroot op 5000-7000 paren (Sovon 2002). Hoewel de mate van toename sinds de jaren zeventig niet zo groot is als vergelijking van de schattingen suggereert, is het duidelijk dat het de Vuurgoudhaan voor de wind is gegaan. Dit was ook te verwachten. De soort is gebonden aan sparrenbos, zowel monotone opstanden als lanen, boomgroepen of zelfs solitaire bomen, mits omgeven door rijk loofbos. Sparren beginnen op een leeftijd van 20-30 jaar aantrekkelijk te worden voor deze soort en zijn enkele tientallen jaren later optimaal. Omdat veel van het Nederlandse sparrenbos (meer dan 30 000 ha) in de jaren dertig, veertig en vijftig is aangeplant, is broedhabitat inmiddels volop in ons land aanwezig. Soorten als Sijs *Carduelis spinus*, Kruisbek *Loxia curvirostra* en (in eerste instantie)

Zwarte Mees *Parus ater* hebben eveneens hiervan geprofiteerd. Toch zijn er tekenen dat de periode van groei in Nederland het eindpunt nadert.

Stagnerende groei?

De recente landelijke populatieschatting betekent een aanzienlijke verhoging ten opzichte van de (te lage) schatting van medio jaren zeventig, maar een pas op de plaats vergeleken met die halverwege de jaren tachtig (5000-8000; Sovon 1987). Hoe ruw de schattingen ook zijn, en hoe omzichtig deze getallen ook geïnterpreteerd moeten worden, de gesuggereerde stagnatie lijkt wel te kloppen. In de laatste twee decennia van de 20^e eeuw heeft de soort een opvallende vooruitgang geboekt in verschillende voorheen niet of amper bezette gebieden, zoals delen van Noord-Brabant en Midden-Limburg (Sovon 2002). Daar staat tegenover dat het in de lang bezette gebieden niet langer opwaarts gaat. In ZW-Drenthe zijn de aantallen vanaf begin jaren zeventig al 30 jaar lang tamelijk stabiel, al vertonen ze soms opvallende jaarlijkse fluctuaties (A. J. van Dijk). Ze zakten in de jaren negentig zelfs onder het niveau van de jaren zeventig, om aan het eind van het decennium verrassend te herstellen (figuur 1). In de ZO-Achterhoek zijn de aantallen duidelijk afgenomen (260-300 territoria medio jaren zeventig, 50-100 begin jaren negentig; Stronks & Kwak 1994) en in de al eerder genoemde bossen bij Vijlen-Vaals in Zuid-Limburg liggen ze eind jaren negentig 46% lager dan begin jaren tachtig (Avifaunakartering Provincie Limburg, B. van Noorden). Gemiddeld over Nederland is van een aanhoudende groei vermoedelijk geen sprake meer. De resultaten van het Broedvogel Monitoring Project van Sovon suggereren zelfs een afname in 1984-99; de steekproef is bij deze soort evenwel aan de kleine kant (van Dijk *et al.* 2001).

Verskillende factoren spelen hierbij een rol. Dat de aantallen in ZW-Drenthe niet verder zijn gegroeid, is deels toe te schrijven aan enkele zware stormen in de jaren zeventig, waardoor douglasbos over grote oppervlakte omwoei (van den Brink *et al.* 1996). Elders, waar het effect van deze stormen veel minder was, moet eerder worden gedacht aan het veranderende bosbeheer. In bossen wordt tegenwoordig veelal een meer natuurlijk beheer nagestreefd, in het kader waarvan exoten en monocultures van

naaldhout worden vervangen door inheemse loofsoorten. Voor een exclusief aan sparrenbos gebonden soort als de Vuurgoudhaan moet dit een aderslating betekenen, zeker bij vlakdekkende kaalkap. Bij minder rigoureuze omvormingsbeheer lijken de effecten mee te vallen (Vogel 1995). Misschien speelt ook de afgenomen vitaliteit van het sparrenbos een rol, met de daarbij behorende vermindering van insectenpopulaties. Zouden de afnemende aantallen Zwarte Mezen in de jaren negentig (van Dijk *et al.* 2001) een teken aan de wand zijn?

Literatuur

- Alleyn W. F., van den Bergh L. M. J., Braaksma S., ter Haar Th. J. F. A., Jonkers D. A., Leys H. N. & van der Straaten J. 1971. Avifauna van Midden-Nederland. Van Gorcum, Assen.
- van den Bergh L. M. J. 1978. De broedvogels van de Veluwe. Wetensch. Meded. KNNV 128, Hoogwoud.
- van den Bergh L. M. J., Gerritse W. G., Hekking W. H. A., Keij P. G. M. J. & Kuyk F. 1979. Vogels van de Grote Rivieren. Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen.
- van den Brink H., van Dijk A. J., van Os B. L. J. & Venema P. 1996. Broedvogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- CNA (Commissie voor de Nederlandse Avifauna). 1970. Avifauna van Nederland (tweede, bijgewerkte en herziene druk). Brill, Leiden.
- van Dijk A. J., Heinemeijer H. D., Dijkstra A. C. J. & Engberts A. 1972. De vogels van Zuidwest-Drenthe. Rapport in eigen beheer, NJN afdeling Frederiksoord.
- van Dijk A. J., Dijkens L. J., Hustings F., Zoetebier D. & Plate C. 2001. Broedvogel Monitoring Rapport jaarverslag 1998-99. Sovon-monitoringrapport 2001/03. Sovon, Beek-Ubbergen.
- van Dijk A. J. & van Os B. L. J. 1982. Vogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- van Erve F. J. H., Moller Pillot H. K. M., Wittgen A. B. L. M., Braaksma S., Knippenberg W. H. Th. & Langenhoff V. F. M. 1967. Avifauna van Noord-Brabant. Van Gorcum, Assen.
- Hagemeyer E. J. M. & Blair M. J. (eds) 1997. The EBCC atlas of European breeding birds: their distribution and abundance. Poyser, London.
- Haverschmidt F. 1941. Het Vuurgoudhaantje broedvogel in Zuid-Limburg. *Ardea* 30: 272-273.
- Haverschmidt F. 1942. Faunistisch overzicht van de Nederlandsche broedvogels. Brill, Leiden.
- Hens P. A. 1926. Avifauna der Nederlandsche provincie Limburg benevens eene vergelijking met die van den aangrenzenden gebieden. Goffin, Maastricht.
- Hens P. A. 1932. Avifauna der Nederlandsche provincie Limburg benevens eene vergelijking met die van den aangrenzenden gebieden (1e en 2e aanvulling). Goffin, Maastricht.
- Hens P. A. 1948. Avifauna van de Nederlandse pro-

- vincie Limburg (3e aanvulling). Publ. Natuurhist. Genootschap Limburg (reeks I). Maastricht.
- Hens P. A. 1965. Avifauna van de Nederlandse provincie Limburg (tweede, herziene druk). Publ. Natuurhist. Genootschap Limburg (reeks XV). Maastricht.
- Hustings F. 1984. Het Vuurgoudhaantje (*Regulus ignicapillus*) als broedvogel in een deel van Zuid-Limburg. Veldornitologisch Tijdschrift 7: 94-109.
- Pellinkhof J. H. 1928. Het broeden van *Regulus ignicapillus* (Temm.) in Nederland (met een nawoord van H. W. Klerk de Reus). Orgaan Club Ned. Vogelk. : 7-13.
- Sovon 1987. Atlas van de Nederlandse vogels. Sovon, Arnhem.
- Sovon 2002. Atlas van de Nederlandse broedvogels 1998-2000; verspreiding, aantallen, verandering. (Nederlandse Fauna 5). Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV-Uitgeverij & EIS Nederland, Leiden.
- Stronks J. & Kwak R. 1994. Aantallen en tendenzen van vogels in Winterswijk - 20 jaar telwerk samengevat. De Leunink 21(4): 33-46.
- Teixeira R. M. (red.) 1979. Atlas van de Nederlandse broedvogels. Natuurmonumenten, 's-Graveland.
- Vogel R. L. 1995. Vuurgoudhanen en bosbeheer. Vlerk 12: 91-96.
- Voous K. H. 1995. In de ban van vogels. Scheffers, Utrecht.
- Fred Hustings, Sovon Vogelonderzoek Nederland, Rijksstraatweg 178, 6573 DB Beek-Ubbergen, fred.hustings@sovon.nl.

Recent breeding of Firecrest *Regulus ignicapillus* in The Netherlands

Being one of the more unobtrusive songbirds, breeding Firecrests have long been underestimated in The Netherlands. After breeding was first confirmed, in 1928 near Breda, province of Noord-Brabant (see Pellinkhof 1928, elsewhere in this volume), it took several decades before identification skills among ornithologists revealed a detailed pattern of the species' distribution and numbers. More or less casual records suggest a very limited distribution in low numbers throughout the eastern and southern Netherlands until the 1950s, followed by an expansion of breeding distribution and a strong population increase in the 1960s and, especially, the 1970s. As this coincides with an increase in birdwatching activities, however, the true magnitude of the increase may have been overestimated. The first national breeding bird atlas, fieldwork for which was conducted in the mid-1970s, revealed a rather evenly distribution over the well-wooded parts of the higher grounds; 22% of all 5x5 km-squares were occupied (Goldcrest *R. regulus*: 45%) and the population estimate of 1750-3000 breeding pairs was certainly too

low. In the 1980s and 1990s, the distribution expanded slightly, resulting in a presence as a breeding bird in 30% of all atlas-squares in 1998-2000 (Goldcrest 51%). In fact, the species nowadays inhabits nearly all atlas-squares holding at least 10 ha of spruce. As Firecrests prefer trees at an age of at least some tens of years, the species is most numerous in regions holding large areas of older spruce plantations (Drenthe, Veluwe), although it may occur widely as well in deciduous forests with lanes or small pockets of spruce (Twente, Zuid-Limburg). Breeding in purely deciduous forests is restricted to the utmost southeast of the country (Zuid-Limburg).

Although breeding numbers during recent fieldwork for the second national breeding bird atlas in 1998-2000 have been estimated at some 5000-7000 pairs, much more than in the mid-1970s, detailed studies suggest that in some long occupied regions numbers have stabilised or even slightly decreased since the 1980s. Changes in forestry practices, expressed by a replacement of coniferous plantations by inland deciduous trees, may account for part of this stagnation in population growth, but decreasing tree vitality due to atmospheric deposition cannot be excluded.